

Syntax

Syntax neboli skladba je jazykovědná disciplína, která se zabývá touto rovinnou jazykového systému, na níž je základní jednotkou **věta**, případně **výpověď**. V rámci syntaxe se studuje primárně to, jak jsou utvořeny věty daného jazyka (z jakých jednotek se tyto věty skládají, jaké mezi jednotkami existují vztahy, jaké je uspořádání těchto jednotek ve větě atd.).

Věta a výpověď

Někdy se za základní jednotku v rámci syntaktického popisu jazyka považuje **věta**, jindy **výpověď**, podle toho, chceme-li postupovat od systémových vlastností (věta), nebo od komunikační situace (výpověď). Jako **věta** se označuje abstraktní jazyková jednotka, jejímž základem je verbum finitum nebo jeho ekvivalent (např. citoslovce ve větě *Jelen hop přes průrvu.*). **Výpovědi** potom rozumíme konkrétní jednotku komunikace, jejíž základní vlastností je možnost fungovat v komunikaci samostatně. Od věty ji odlišují např. tyto znaky: a) je možné identifikovat objekty, ke kterým se v ní referuje, je možné identifikovat mluvčího a adresáta, b) je možné porozumět záměru, s jakým byla pronesena, c) oproti větě v ní dochází k modifikacím (např. k vypouštění některých částí – k tzv. elipsám, viz níže), d) je-li pronesena, má intonační průběh, e) v závislosti na komunikační situaci může mít různý slovosled.

Výpověď může být větná i nevětná. Větné výpovědi mohou být buď jednoduché (obsahují jeden určitý slovesný tvar), nebo mají formu podřadného souvětí. Souřadné souvětí představuje vždy spojení dvou nebo více výpovědí – jeho části mohou samostatně fungovat jako minimální promluvy. Nevětné výpovědi je možné rozlišovat podle toho, jaký slovní druh je jejich základem (jmenné: *Ordinace. Auto! Nešiko!*; adverbiální: *Správně!*; infinitivní: *Stát! Mít tak víc času! Já, a jít na technoparty!*; citoslovečné: *Fuj! Pst! Au!*).

Výpověď je zpravidla intonačně i graficky uzavřená, ale je také možné vyčlenit nějakou její část mimo intonační i grafický celek – parcelovat výpověď (*Vždycky byl nenápadný. A chladný ke svému okolí.* Oba grafické a intonační celky dohromady představují jednu parcelovanou výpověď.). Ve větných výpovědích je většinou sloveso přítomno (*Z tašky*

vyndal nákup.), někdy však může být z kontextových důvodů vynecháno – říkáme, že sloveso je vypuštěno, elidováno, a takovou výpověď označujeme jako výpověď s elipsou (*Z batohu dárek pro děti.*).

Popis stavby věty

Existuje mnoho přístupů k popisu stavby věty. Jejich základem je vyčlenění jednotek, ze kterých se věta skládá, a popis vztahů mezi nimi. Je také obvyklé, že se pro popis stavby věty volí jisté grafické znázornění. Jednotkami, se kterými zde budeme pracovat, budou plnovýznamová slova vstupující do syntagmatických vztahů. Taková plnovýznamová slova označujeme jako větné členy a vztahy mezi nimi popisujeme po stránce významové i po stránce formální.

Samostatnými větnými členy jsou slova plnovýznamová (tedy všechna podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky, slovesa a příslovce) a citoslovce. Výjimku představují:

a) sponová slovesa (*být/bývat, stát se/stávat se*), modální slovesa (*moci, muset, smět, mít* (v kontextech jako *měl mu zavolat včera*)), fázová slovesa (*začít, začínat, přestat, přestávat*), tvary sloves v souslovných predikátech – všechny tyto slovesné tvary jsou pouze součástí větného členu (nejčastěji predikátu, viz níže výklad o souslovných větných členech);

b) odkazovací zájmena a příslovce v řídicí větě (*Trval na tom, že nás doprovodí. Nemůžeš ho následovat tam, kam šel.*) – tvoří větný člen spolu s vedlejší větou, samostatně se jako větný člen neurčují;

c) podstatná jména ve vokativu – vokativ je přívětným výrazem (tj. výrazem, který se k výpovědi přidává, ale není její součástí: *Evo, co to tam zase provádíš?*), nebo tvoří samostatnou výpověď (*Evo!*);

d) citoslovce užitá jako samostatná výpověď (*Au! Hurá!*) nebo jako přívětný výraz (*Au, to opravdu bolelo. Hurá, nakonec jsme vyhráli.*);

e) zájmena v dativu emocionálním, kontaktovému nebo v dativu zainteresovanosti nejsou nikdy větnými členy (nejsou řízena slovesem, jde o zájmena v tzv. volném dativu), jejich funkce je podobná funkci částic:

1) dativ emocionální/dativ náladový – užívá se v citově zabarvených výpovědích (*To je mi zase nepořádek! Tak ty se nám budeš toulat!*);

- 2) dativ kontaktní/dativ sdílnosti/dativ etický – dativ užitý pro navázání kontaktu s adresátem (*A on mi ti najednou zrychlí a zahne za roh. Byl vám z toho celý nesvůj.*);
- 3) dativ zainteresovanosti/dativ sdílnosti/dativ etický – dativ užitý pro vtažení adresáta do děje (*Na obrazovce se nám vykresluje výsledná analýza. Dělá nám to dvacet korun.*);
- f) vsuvky (*Já jsem, abych tak řekl, v tomto oboru značně nezkušený.*) – vsuvka představuje specifický rys větné stavby, není větným členem věty, ve které se vyskytuje.

Poznámka: Vztažná zájmena a zájmenná příslovce jsou **vždy** větným členem. Např. v podřadném souvětí *Řekni mi, kdo to přišel.* je *kdo* podmět, v souvětí *Neprozdil mi, komu věří.* je *komu* předmět, v souvětí *Nakonec se ukázalo, čím kabát omylem sebrali.* je *čím* přívlastkem shodným, v souvětí *Znáš toho muže, kolem kterého jsme prošli?* je *kolem kterého* příslovečným určením místa, v souvětí *Nakonec se dozvěděl, proč se tak moc vyptávali.* je *proč* příslovečným určením příčiny atd.

Větnými členy nejsou: spojky a částice. Výjimku představují metajazykové věty typu *Protože je spojka.* (*protože* je v ní podmět) nebo *Najděte v textu všechna také a určete jejich funkci.* (*také* je v ní předmět). Předložky tvoří větný člen spolu se jménem, samostatně se jako větný člen neurčují (*Díval se na ni skrz kukátko. Přišli po pěšině. Navzdory mrazu dosáhli svého cíle. Díky jejich obětavosti se podařilo úkol dokončit včas.*).

Rozlišujeme tyto větné členy: přísudek (predikát), podmět (subjekt), předmět (objekt), příslovečné určení (adverbiale), přívlastek (atribut) a doplněk (atribut verbální).

Vztahy mezi větnými členy

Mezi větnými členy se vyskytují dva typy vztahů: I) vztahy sémantické a II) formálně syntaktické. Vztahy sémantické jsou a) predikace, b) determinace, c) koordinace, d) adordinace. Vztahy formálně syntaktické jsou 1) závislost (hypotaxe), 2) souřadnost (parataxe). Závislost dále podle způsobu, jakým je vyjadřována, dělíme na shodu (kongruenci), řízenost (rekci) a přimykání (adjunkci).

Vztahy sémantické

a) **Predikace/přisuzování** je vztah, v němž se přísudkem podmětu přisuzuje nějaká vlastnost, děj nebo zařazení. Predikace je základem věty s podmět, která je někdy

nazývána také dvojčlenná (např. *slon zatroubil*). Formálně je vyjádřena závislostí, řídicím členem je podmět.

Existují i věty, v nichž se vztah predikace nevyskytuje. Ty nazýváme věty bez podmětu (někdy také jednočlenné). U těchto vět je predikát nositelem aktualizačních (modálních a případně časových) kategorií, ale nemá protějšek, se kterým by vstupoval do vztahu. Věty bez podmětu jsou v češtině například: *Prší. Otrnulo mu. Bolí ho v krku. Ve skříni zapraskalo. Došlo k boji. Schylovalo se k bouři. Šlo o hodně. Je mi ho líto. Dnes je čtvrtého října. Byla noc/válka/zima. Je po prázdninách. Jak daleko je z Prahy do Plzně? Staví se tu už dlouho.* (Při rozboru u takových vět určíme, že se jedná o větu bez podmětu/jednočlennou, a podmět neurčujeme.)

b) **Determinace/určování** je významové zpřesňování jednoho větného členu jiným větným členem. Determinace je vůbec nejfrekventovanější sémantický vztah. Formálně se obvykle vyjadřuje závislostí (hypotakticky, viz níže): *malý slon; služby klientům; noha stolu; hodně jablek; domluvit se telefonicky/telefonem/po telefonu; sednout si na židli; krásně se vyspat.* Zvláštním typem je parataktická determinace postupná – *můj nový jarní kabát* (na sobě nezávislými podřazenými členy se determinuje společný výraz nadřazený a zároveň determinace existuje i mezi jednotlivými členy podřazenými).

c) **Koordinace/přiřazování** je spojení členů významově rovnocenných, referenčně neidentických (tedy referujících k navzájem různým jevům skutečnosti). Formálně se nejčastěji vyjadřuje paratakticky: *bratr a sestra; hubená, až vychrtlá; nemocný, ale spokojený; koláče nebo buchty*; ale někdy i hypotakticky: *Bratr se sestrou vařili oběd.*

d) **Adordinace** je vztah mezi dvěma nebo více členy, které mají stejný referent (označují tentýž jev). Formálně se vyjadřuje paratakticky. Adordinaci lze vyjádřit splývavě, tedy tak, že není porušen souvislý intonační průběh věty (*Náš prezident Václav Havel se těšil značnému respektu v zahraničí.*), nebo nesplývavě, tedy tak, že tento průběh porušen je (*Václav Havel, náš prezident, se těšil značnému respektu v zahraničí.*).

Další příklady členů v adordinaci: *Ve svém nejslavnějším příběhu, v Pánovi prstenů, se J. R. R. Tolkien, profesor anglického jazyka a literatury na univerzitě v Oxfordu, zabývá mimo jiné pokusem o moc. Chudák maminka nám dnes při projíždce na řece Vltavě vyprávěla o svém osudovém setkání s brankářem Čechem.*

Vztahy formálně syntaktické

a) **Závislost/hypotaxe** je formální podřízenost jednoho větného členu jinému větnému členu. Rozlišujeme člen závislý/podřízený a člen řídící. Platí, že užití závislého členu ve větě je podmíněno užitím členu řídícího (např. ve větě *Jana ležela na pohodlném gauči*, je člen *pohodlném* závislý na členu *gauči*, protože když ve větě nepoužijeme člen *gauči*, nemůžeme použít ani člen *pohodlném* apod.). Existují tyto typy formální podřízenosti:

aa) **shoda/kongruence** – závislost, která je signalizována shodou ve vyjadřovaných morfologických kategoriích mezi členem řídícím a členem závislým: v pádě, čísle a rodě (*malý slon*), v čísle a rodě (*slon zatroubil; my jsme usnuli*) nebo pouze v čísle (*slon troubí; my spíme*);

ab) **řízenost/rekce** (někdy také silná závislost) – takový typ závislosti, kdy řídící člen předepisuje členu závislému pád (případně předložku a pád), aniž by se mezi nimi vyskytovala shoda (*upekla dort; dotkl se sametu; spoléhal na Filipa; knot svíce; lov ryb; služba zákazníkům*);

ac) **přimykání/adjunkce** (někdy také slabá závislost) – takový typ závislosti, kdy je jeden člen závislý na druhém, ale člen řídící nepředepisuje členu závislému morfologické kategorie (*domluvíme se telefonicky/telefonem/po telefonu; sednout si do sněhu/na židli/k Lucii/vedle; cesta zpět/lesem/do Prahy; velmi vzácný; naprosto ojediněle; svíce z vosku; kabát s kapucí*).

b) **Souřadnost/parataxe** je vztah mezi dvěma nebo více členy, které jsou ve struktuře věty na stejné úrovni (jsou syntakticky rovnocenné, jsou stejným větným členem) (*upekla dort a buchty; hezká, ale pohublá dívka; Jaroslav Hašek, autor Švejka; řeka Vltava; chudák maminka*).

Je třeba mít na paměti, že stejný morfologický tvar někdy do sémantických a formálně syntaktických vztahů vstupuje, jindy nevstupuje. Pozornost je v tomto ohledu třeba věnovat zejm. infinitivu: infinitiv někdy tvoří součást jednoho větného členu (týká se to infinitivu jako součásti morfologického tvaru, jímž je tvořen predikát (*Jana bude pracovat.*), i infinitivu jako samostatného morfologického tvaru, jenž spoluvtváří predikát (*Jana nemůže přijít. Jana začala pracovat.*)). V těchto případech infinitiv do sémantických a formálně syntaktických vztahů samostatně nevstupuje. Jindy je infinitiv

samostatným větným členem, v těchto případech vstupuje do sémantických a formálně syntaktických vztahů: a) *Přikázal jí přijít blíž. Všichni šli nakupovat. Slyšel Marka přicházet*: zde jde o vztah determinace a adjunkce mezi řídícím členem (*přikázal, šli, slyšel*) a infinitivem (*přijít, nakupovat, přicházet*); b) *Plavat v téhle řece je nebezpečné. Líbilo se jí být obletována*: zde jde o vztah predikace a adjunkce mezi přísudkem (*je nebezpečné, líbilo se*) a infinitivem ve funkci podmětu (*plavat, být obletována*).

Několikanásobné, komplexní, postupně determinující a víceslovné větné členy

Větné členy, které obsahují vztah koordinace, bývají někdy nazývány **několikanásobné** (*Dal mu červené a zelené jablko. Bratr nebo jeho žena určitě přijdou. Díval se na filmy i seriály. Nerad se učil a sportoval*). Pro větné členy, jejichž složky mají mezi sebou vztah adordinace, je vhodné užívat označení větné členy **komplexní** (*Iveta, moje sestra, přijde na návštěvu až zítra. Ten den viděli zdejší nejslavnější památku, gotický kostel. Procházeli lesem Řáholcem. Vypadal nabručeně, tedy zcela nevhodně pro takovou událost*). Větné členy, jejichž složky mají mezi sebou vztah determinace, se nazývají **postupně determinující** nebo postupně rozvíjející (*To jejich nové auto, které stojí před domem na parkovišti, je takové zelené. Včera večer ještě stálo někde jinde*).

Větné členy jsou často tvořeny pouze jedním plnovýznamovým slovem, někdy však je jeden významový celek vyjadřován více slovními jednotkami – typicky slovesným tvarem s obecným nebo vyprázdněným významem a nějakým slovem plnovýznamovým. Takovým větným členům říkáme **víceslovné**. Víceslovnost je typická pro predikát, můžeme se s ní však setkat u všech větných členů. Lze rozlišovat tyto typy víceslovných větných členů:

a) **Verbonominální** větné členy jsou tvořeny tvarem slovesa *být/bývat/stát se/stávat se*, které kromě gramatických významů žádné další významy nenesou (jde o tzv. sponové sloveso), a jménem (méně často příslovcem nebo infinitivem), které nese lexikální význam celého větného členu. Toto jméno může mít tvar nominativu (*Táta je **elektrikář***.) nebo instrumentálu (*Výhodou tohoto řešení je dobré **načasování***), někdy i genitivu (*Šest židlí bylo **rozbitých**. Dívka byla velmi štíhlé **postavy***). Verbonominální přísudek: *Velryba **je savec**. Jíst **je obřad**. Táta **je poctivý**. Památky **jsou staršího původu**. Muž **je vysoké postavy**. Chlapci **byli tři**. **Je mi smutno**. Ve vzduchu **byl/bylo cítit podzim***.

Verbonominální podmět: **Být poctivý se snad nakonec opravdu vyplatí.** Verbonominální předmět: **Rozhodl se být poctivý.** Verbonominální přívlastek: **Jeho touha být ve středu zájmu se mu vymstila.** atd.

b) **Souslovné** větné členy jsou tvořeny:

ba) významově vyprázdněným/oslabeným slovesným tvarem a substantivem, popř. citoslovcem, které nese hlavní lexikální význam celého spojení (význam celého spojení lze často vyjádřit jedním slovesným tvarem): *dostat nápad, vydat rozkaz, vést rozhovor, podat hlášení, provést kontrolu, udělat bác* (tato spojení je vhodné na základě významu vnímat jako jeden větný člen, většinou se však analyzují jako dva větné členy);

bb) frazeologickým spojením: *vzít nohy na ramena, mít zelenou* (ve významu *moci*), *nemít na vybranou, být za vodou, být v obraze, být k mání, být na místě* (tato spojení je nutné považovat za jeden větný člen).

c) **Složené** větné členy se skládají z tvaru modálního nebo fázového slovesa a z infinitivu slovesa plnovýznamového. Za modální slovesa budeme považovat slovesa *moci/moct, muset, smět a mít* (v kontextech jako *měl mu zavolat včera*), někdy se mezi modální řadí i slovesa jako *dát se, dovést, hodlat, umět* (ta zde za modální pokládána nejsou). Fázová jsou slovesa *začít, začínat, přestat, přestávat*. Složený přísudek: *Celý život **musel** někoho **poslouchat**.* Složený podmět: ***Muset** pořád **poslouchat** je pěkná otrava.* Složený předmět: *Přáli si **nemuset** **poslouchat**.* Složený přívlastek: *Jeho přání **nemuset** **poslouchat** se nakonec zvrhlo v anarchii.*

Příklad rozboru: *Po takovém činu by musel být vyloučen.* Příspědek *musel by být vyloučen* je složený (z tvaru slovesa *muset* (kondicionál přítomný *musel by*) a tvaru slovesa *vyloučit* (pasivní infinitiv *být vyloučen*)).

Jednotlivé typy víceslovných větných členů se mohou kombinovat mezi sebou i s větnými členy komplexními a několikanásobnými: *Musel začít být opatrnější a podezřívavější.* (příspědek složený verbonominální několikanásobný).

Větné členy

Větné členy nemusejí být vyjádřeny pouze plnovýznamovými slovy, nýbrž také vedlejší větou. Větný člen v těchto případech vždy tvoří celá vedlejší věta, a to včetně případných dalších vedlejších vět, které na této větě závisejí. Např. v souvětí *Jana jim navrhla, **aby šli do restaurace, která byla v kraji vyhlášena.*** je předmět tvořen oběma vedlejšími větami. V následujícím výkladu k vyjádření větného členu vedlejší větou vždy přihlížíme.

Přísudek

Přísudek (predikát) je větný člen tvořený alespoň jedním finitním slovesným tvarem: *Ptáci **odletěli** do teplých krajin. Dneska **nebudu večeřet.***, případně citoslovcem: *Vrabec **frnk** z okna ven.* V případě víceslovných predikátů ho spoluvytvářejí i jiné slovní druhy nebo infinitiv, jak bylo zmíněno výše: *Náš soused **je taxikář.** Večeře **je uvařená.** Alena **se stala zubařkou.** Ráno **bylo zataženo.** Konečně **jsou svoji.** **Je** mi to úplně **jedno.** **Bylo** nás **sedm.** V domě **bylo cítit** doutníky. Jejich zpěv **bylo slyšet** z daleka. Ten kávovar **je na heslo.** **To jsi na omylu.** **Nebyl** nikdy **na sladké.** **To je k pláči.** **Židle je ze dřeva.** **Tahle nádoba je na víno.** **Babička je zdaleka.** **Ta branka byla rukou.** **Ten film je pro děti.** **První dva měsíce jí bylo na zvracení.** **Nebylo kam jít** na procházku. Součástí přísudku (avšak nikoli přísudkem celým) může být také vedlejší věta: ***Nebyl úplně takový, jak si ho představovali.****

Speciální zmínku vyžadují predikáty obsahující sloveso *být*. Vedle sponového *být* lze rozeznávat také *být* ve významu:

- i) existovat: *Víly **nejsou.** **Jsou** dovednosti, kterých si dnes nikdo neváží.*
- ii) vyskytovat se: ***Není** tu žádná chyba. Petr **je** v koupelně. Kniha **je** na polici.*
- iii) konat se: *Slavnost nakonec **nebyla.** Večírek na rozloučenou **byl** v pátek. **Tahle hádka byla** kvůli Petrovi.*

Sloveso *být* v těchto významech tvoří predikát samostatně.

Poslední zmínku věnujeme rozlišování několikanásobného přísudku a souvětí. Nejdůležitějším kritériem při rozhodování o tom, zda se v daném případě jedná o větu jednoduchou s několikanásobným přísudkem, nebo o souvětí, je přítomnost společného závislého členu u obou/všech sloves v určitém tvaru: je-li takový člen ve větě přítomen, jedná se o několikanásobný přísudek (*Celý den hrabali a pálili staré listí.*), je-li naopak

každý predikát rozvit zvlášť, jedná se o souvětí (*Celý den hrabali staré listí a připravovali záhony na zimu.*). Několikanásobnost přísudku je zvlášť výrazná, pokud jsou slovesa významově blízká (*Tenhle člověk nikdy nikomu nic neukradl, nevezal ani neštípl.*). Není-li na slovesných tvarech závislý žádný člen, je nejdůležitějším rozlišovacím kritériem významová blízkost predikátů. Při významové blízkosti jde o několikanásobný přísudek (*Motor rachotil, drnčel a hrčel.*), v opačném případě o souvětí (*Zatleskala, usmála se a odešla.*).

Podmět

Podmět (subjekt) je větný člen, který má nejčastěji formu nominativu (je-li pozice podmětu obsazena jménem) a svým tvarem co do čísla a jmenného rodu řídí tvar přísudku. Na podmět se ptáme pádovou otázkou *kdo/co*.

V pozici podmětu se může vyskytovat:

a) jméno v nominativu: **Já** jsem to neudělal. **Strom** rozkvetl. **Zamilovaní** jsou vždycky trochu mimo. **Pět** pavouků k ní pomalu lezlo. **Deset** knedlíků zbylo. Napadlo **hodně** sněhu.

b) jméno v jiném pádě: *K návrhu není **připomínka**. Nebylo po nich ani **vidu**, ani **slechu**. V sudu přibývalo **vody**. Před ním se rozzářilo **na sta** lampiónů.*

c) infinitiv: *Bylo by dobré mu **poděkovat**. Nenapadlo mě **popřát** jí rovnou i k výročí.*

d) věta vedlejší: (i) uvozená vztažným slovem: **Kdo tam nepřijde**, nedostane odměnu. **Kdo se bojí**, nesmí do lesa. Nelíbilo se mi, **kam šel**.; (ii) uvozená spojkou: Rozčililo ho, **že sem ještě dnes přijdou**. Bylo by dobré, **kdybychom stihli uklidit**.

e) (zejména v metajazyce) neohebné slovo nebo výraz citátové povahy: *Třídou se neslo divoké **psst!** **Prostřednictvím** je nevlastní předložka. **Bilancuje** není v téhle větě vhodné slovo.*

Několikanásobný podmět může mít v češtině parataktickou i hypotaktickou formu. O parataktickou formu se jedná v případech jako **Jan a jeho kamarádi** nakonec na pivo šli.; o hypotaktickou formu v případech jako **Jan s kamarády** nakonec na pivo šel/šli. Shoduje-li se přísudek v čísle se jménem v nominativu (*Jan s kamarády nakonec na pivo šel. Děti se svými učitelkami připravily krásné vánoční představení.*), je konstrukce dvojznačná – jméno v instrumentálu je možné interpretovat jako součást podmětu nebo jako příslovečné určení průvodních okolností.

V češtině je **podmět** často **nevyjádřený**, tj. ve větě nerealizovaný, ale zřetelný z kontextu. Na jeho číslo, někdy i rod, popř. osobu ukazuje tvar slovesa v predikátu (*Kdy přijdeš? (ty) Zase usnuli. (oni/kluci/Petr a Jirka).*

Od podmětu nevyjádřeného se liší **podmět všeobecný** – u vět se všeobecným podmětem není z kontextu možné jednoznačně doplnit, kdo/co je podmětem. Sloveso ve větách se všeobecným podmětem má nejčastěji formu 3. os. pl. (*Říkali to v televizi. Zase zdražili elektřinu.*).

Předmět

Předmět (objekt) je větný člen, jehož pádová forma je pevně fixována řídicím slovesem nebo adjektivem, tj. určena vztahem rekce. Na předmět se ptáme všemi pádovými otázkami kromě *kdo, co*. Od podmětu se předmět liší tím, že pozici předmětu mají i slovesa v jiném tvaru než určitém (*Upéct **koláč** už nestihla. Pekouc **koláč**, zpívala si.*) a verbální adjektiva (*Při pozorování mámy pečící **koláč** se mu sbíhaly sliny.*) a že předmět se může ve větě vyskytovat více než jednou (*Daroval **jim křeslo**. – dva předměty řízené jedním slovesem; Nařídila **mu upéct koláč**. – tři předměty, první dva řízené verbem finitem, třetí infinitivem).*

V pozici předmětu se může vyskytovat:

a) jméno v pádě jiném než prvním nebo pátém: *Věřím jen **jemu**. Rozdal **karty**. Nechala si ušít **šaty**. Staral se **o ni**. Celou noc nezamhouřil **oka**. Ten tam ale nadělal **děr**! Přidržel se **stěny**. Zbavil se **dluhů**. Báł se **hadů**. Napustil **trámy** impregnací. Obchodoval **s ovocem**. Věděl **o nich**. Radil se **s kolegou**. Přiznal se **ke krádeži**. Knihy zaplnily **pět** polic. Za tenhle měsíc přečetl už **sedm** románů. Potkal **několik** známých. Vyhodili **mnoho** zbytečného nábytku.*

b) infinitiv: *Slíbili mu **přijít** před půlnocí. Doporučil jí **přestat se** s ním **vídat**.*

c) vedlejší věta: (i) uvozená vztazným slovesem: ***Tomu, kdo ted' přišel**, nevěřím ani slovo. **Komu se nelení, tomu se zelení**. **O tom, co ti chci prozradit**, prosím s nikým nemluvi. Řekni mi, **kam jdeš**;* (ii) uvozená spojkou: *Doporučil jí, **aby se s ním přestala vídat**. Slíbili mu, **že přijdou před půlnocí**. Ptala se, **jestli zase někdy přijdeme**.*

d) (zejména v metajazyce) neohebné slovo nebo výraz citátové povahy: *Vynech tohle protože, nemá tu žádné opodstatnění. Dívali se na Dnes neumírej. Řekl jen aha a dál mlčel. Slyšeli protivné komáří bzz.*

Přísllovečné určení

Přísllovečné určení (adverbiale) je větný člen, který je na řídicím členu v naprosté většině případů závislý pouze slabě – přimykáním (adjunkcí); pouze přísllovečné určení proživatele/nositele děje, přísllovečné určení prospěchu ve formě dativu a některá přísllovečná určení prostředku jsou připojena řízeností (rekcí). Přísllovečné určení často označuje okolnosti jako čas, místo, příčinu apod., ale za přísllovečné určení se považují i větné členy, které vyjadřují významy pod pojem okolnost jen těžko zařaditelné (např. míra vlastnosti – *velmi krásný*, charakteristika děje – *četl soustředěně*, výsledek děje – *svázala si vlasy do uzlu*). Na přísllovečná určení se ptáme otázkami jako *kde?*, *odkdy?*, *jak?*, *proč?* apod. Na některá přísllovečná určení se lze zeptat pouze pádovou otázkou. Od předmětu se přísllovečná určení liší tím, že jsou, jak již bylo zmíněno, připojena adjunkcí, zatímco předmět je připojen rekci – řídicí větný člen se dá doplnit různě (např. *Vážil sto kilogramů. Vážil hodně*). Je-li možné řídicí člen doplnit doplněními v různém tvaru, jde o přísllovečné určení. Je-li u něj možné doplnění pouze v jednom tvaru, jde o předmět. U přísllovečného určení lze na rozdíl od předmětu rozlišovat obecné sémantické třídy. Zatímco pozice předmětu je pozicí v zásadě pouze syntaktickou, u přísllovečného určení můžeme mluvit o obecných třídách významu (právě na základě tohoto kritéria se zde přísllovečná určení prospěchu a proživatele/nositele děje považují za přísllovečná určení, a ne za předměty).

V roli přísllovečného určení se může vyskytovat:

a) adverbium: *Najedl se až doma. Nedošel daleko. Proč tam jdeš?*

b) jméno: *Ztratil se v lese. Šel pro nanuky. Rozřízl to nožem. Přišel s veselou.*

c) infinitiv: *Odešel nakoupit. Poslal ho otevřít.*

d) vedlejší věta: (i) uvozená vztažným slovem: *Šel tam, kde ještě nikdy nebyl. Otevři to tím, co budeš mít po ruce.*; (ii) uvozená spojkou: *Když mu to vysvětlili, uklidnil se. Kdybys mu to řekl jasně, neměl bys teď tyhle problémy. Odešli, aby nás nerušili.*

Z hlediska významu rozlišujeme tyto typy přísllovečného určení:

a) Přísllovečné určení **místa** označuje místo, ke kterému se vztahuje obsah vyjadřovaný řídicím členem. Ptáme se otázkami *kde?* (*Procházeli se **v parku**. **U okna** stála čínská váza.*), *odkud?* (*Přijeli **z dovolené**. Sundal **ze stěny** obraz.*), *kudy?* (*Dlouho šli vysokou **travou**. Provlékl nit **uchem** jehly.*), *kam?* (*Šel **k babičce**. Vysekal **do ledu** díru. Došli vždycky, **kam je nohy donesly**.*).

b) Přísllovečné určení **času** vyjadřuje čas, ke kterému se vztahuje obsah vyjadřovaný řídicím členem. Ptáme se otázkami *kdy?* (*Odjel **před chvílí**. Přijdou nás navštívit **zítra**. **Když mu to řekli**, začal se vztekat.*), *odkdy?* (***Od listopadu** už budou přestěhovaní. Tohle cukroví je tu **od** minulých **Vánoc**.*), *dokdy?* (*Nebudu moci odpovědět **do** příštího **pátku**. **Do ledna** to musí být hotové.*), *jak dlouho?* (*Pobyl tam **celé léto**. Trvalo to **čtyři týdny**.*), *jak často?* (***Každý týden** chodil cvičit aspoň **dvakrát**.*) atd.

c) Přísllovečné určení **způsobu** vyjadřuje kvalitu obsahu vyjadřovaného řídicím členem. Ptáme se otázkami *jak?*, *jakým způsobem?*. Lze ho vyjadřovat přímo nebo srovnáním. Vyjádření přímo: *Díval se na ni **udiveně**. Četl **pozorně** celý text. Jeli **krokem**. Postupoval **protiprávně**. Jde si za svým **hlava nehlava**. Pochopila to **stejně dobře** jako ty. Vyšívala, **jak nejrychleji mohla**. Vyjádření srovnáním: *Zacházel s mečem **jako mistr**. Ležel **jak zabítý**. Vysvětlil mi to **jinak** než táta. Tvářil se, **jako by mu uletěly včely**. Vykračoval si, **jako by mu ulice patřila**. Udělal to **jinak**, než mu řekli.**

d) Přísllovečné určení **míry** vyjadřuje kvantitu či intenzitu obsahu vyjadřovaného řídicím členem. Ptáme se otázkou *jak moc?* (u řídicích členů pojmenovávajících váhu/délku/šířku atd. také *kolik?*). Lze ho vyjadřovat přímo, srovnáním nebo vyjádřením následku. Vyjádření přímo: *Zastavil **velmi** prudce. Byli už **trochu** unavení. Vstupenka stojí **pět** stovek. Náš Pavel měří dva **metry**. Vyjádření srovnáním: *Pije **jak duha**. Je chytrá **jako opice**. Byla chytrá **jako sto opic**. Byli si podobní **jako vejce vejci**. Lže, **jako když tiskne**. Byl vyčerpaný, **jako by několik dní nejedl ani nespál**. **Kolikrát s ní mluvíš, tolikrát** dostaneš vynadáno. Pochopila to **stejně** dobře jako ty. Pojmenování míry nebo intenzity následkem (následek nadměrné míry děje se označuje jako **účinek**): *Zpíval **až do ztráty** hlasu. Miloval ji **až za hrob**. Nenáviděli se **na smrt**. Zařvala **tak** hlasitě, **že se po ní všichni ohlédli**. Měla **tak** hezké nohy, **že málokdy zůstala bez*****

obdivovatelů. Udeřil do stolu **tak** silně, **že si málem nalomil kost.** Nevyznali se v tom **natolik, aby jim mohli hned odpovědět.** Byl **příliš** bohatý **na to, aby rozuměl obyčejným lidem.** Tyhle boty jsou **příliš** nové, **než abych si je vzala na výlet.**

e) Přísllovečné určení **prostředku** vyjadřuje prostředek, pomocí něhož se uskutečňuje děj vyjádřený řídicím větným členem. Ptáme se *čím?, pomocí čeho?* a u specifických typů také *podle čeho?, o co?*

Lze rozlišovat několik podtypů:

ea) přísllovečné určení nástroje: Uřízl to **nožem.** Opíral se **o hůl.** Ušila to **na šicím stroji.**

eb) přísllovečné určení látky/materiálu: Byl celý postříkaný **od vápna.** Voněla levným **mýdlem.** Přetřela to raději **dezinfekcí.**

ec) přísllovečné určení prostředku: **Jeli tam vlakem.** Tyhle součástky se sem dovážejí pouze **letecky.** Poslal to **po Janě.** Vyřešili to **domluvou/tím, že mu domluvili.** Dojali ho svým **přístupem.** Popálil se **o kamna.** Zakopl **o kámen.** Narazila se **o hranu stolu.**

ed) přísllovečné určení měřítka: **Podle barvy** očí se na otcovství spolehlivě usuzovat **nedá.** Spočítali to **podle starých tabulek.** **Podle konzistence** poznáš, jestli už to je hotové.

f) Přísllovečné určení **původu** vyjadřuje, co je východiskem pro vznik něčeho jiného nebo odkud něco pochází. Ptáme se *z čeho?, od koho?.* Postavili dům **ze dřeva.** Ptáci se vyvinuli **z plazů.** **Z anarchistů** se postupně stávali usedlí otcové. **Nedozvěděli se od ní** nic užitečného. **Tohle piano máme po babičce.**

g) Přísllovečné určení **výsledku** vyjadřuje stav, jenž je výsledkem děje vyjádřeného v řídicím větném členu. **Rozemlel kámen na prášek.** Seřadili se **do dvojstupu.** **Stočila vlasy do pevného uzlu.** **Jiří dospěl v muže.** Uvařil vejce **natvrdo.** **Krajina se zbarvila do šeda.**

h) Přísllovečné určení **původce děje** vyjadřuje, kdo je původcem děje vyjádřeného řídicím větným členem. Vyskytuje se pouze ve větách se sekundární diatezí (tedy ve větách, kde v pozici podmětu nestojí původce děje). Ptáme se *kým?, od koho?.* **Jeho věrný**

pes byl rozsápán **medvědem**. Byli pochváleni **od přednosta** stanice. Jana byla sužována **úzkostí**. Střecha byla poničena **vichřicí**.

ch) Příslopečné určení **proživatele/nositele děje nebo stavu** vyjadřuje, kdo děj prožívá, případně kdo je nositelem stavu. Pojmenování takového účastníka děje nebo stavu je u většiny konstrukcí větněčlensky podmětem, ale existují konstrukce, kde se toto pojmenování vyskytuje v dativu (srov. *Babička špatně chodí.* × *Babičce se špatně chodí.* *Cítil jsem chlad v celém těle.* × *Bylo mi zima.*). Takový účastník děje nebo stavu je sémanticky specifický, a nejedná se proto o předmět. *Matematika se **Petrovi** studovala dobře.* ***Babičce** se špatně chodí.* *Bylo **mi** zima.* *Moc se **mi** to líbilo.* *Je **ti** už dobře?* *Špatně se **jím** tu spalo.*

i) Příslopečné určení **prospěchu** vyjadřuje, v čí prospěch nebo neprospěch se děje to, co je vyjádřeno řídicím členem. Nejčastěji má formu dativu, ale není to forma jediná. *Narodil se **jim** syn.* *Došel **mámě** do obchodu pro mouku.* *Šlápl **kočce** na ocas.* *Počmáral **sestře** učebnici.* *Kručelo **jí** v břiše.* ***Sousedovi** se rozbilo auto.* *Leskla se **mu** pleš.* *Rozhodli **ve prospěch** jeho **babičky**.* *Tohle divadlo jsem hrál jen **pro děti**.* *Šumavskou přírodu je třeba chránit **v zájmu nás** všech.* Od předmětu se příslopečné určení prospěchu liší tím, že řídicí slovo nevyjadřuje děj, jenž nutně předpokládá nějakého účastníka, ke kterému děj směřuje (srov. dativní tvary zájmen ve větách *Dal mu zavírací nůž.* *Přikázal jí, ať odejde.*, v nichž děje pojmenované slovesy *dát* a *přikázat* vyžadují účastníka, jenž je příjemcem děje, *mu* a *jí* jsou tedy předměty).

j) Příslopečné určení **zřetele** vyjadřuje, se zřetelem (s přihlédnutím) k čemu platí děj, stav nebo vlastnost označená řídicím větným členem; vlastnost, stav nebo děj se tak relativizuje. Ptáme se *s ohledem na co?*, *z jakého hlediska?*, *vzhledem k čemu?*

Lze rozlišovat tři podtypy:

ja) příslopečné určení zřetelově vymežovací vymezuje oblast, vzhledem k níž platí děj, stav nebo vlastnost vyjádřená řídicím větným členem: ***Početně** je zcela převyšují.* ***Syntakticky** rozeberte následující souvětí.* ***Na omak** je materiál příjemný.* ***Ve věci** její **obžaloby** se ještě nic nerozhodlo.* ***Na řidiče** autobusu jezdí Petr moc nebezpečně.* ***V běhu** je*

Emil nejlepší. **Co se odpadů týče**, je to tu zařízeno poměrně efektivně. **Dětem** zněla ta hudba příjemně. **Stal se jim** postupně autoritou.

jb) příslovečné určení zřetelově srovnávací označuje východisko srovnání: *Krkonoše jsou vyšší než Jeseníky. Pavla byla nejrychlejší ze třídy. Ve srovnání s Ivou uměla Eva číst rychleji. Pochopila to stejně dobře jako ty. Bude to větší problém, než si představuješ. Udělal to jinak, než mu řekli.*

jc) příslovečné určení zřetelově autorizující označuje, kdo je původcem názoru, hodnocení: *Podle Vojty je tohle zbytečná námaha. Podle mého názoru jste mohl reagovat klidněji. Pes pro mě nejlepším přítelem rozhodně není.*

k) Přííslovečné určení **průvodních okolností** vyjadřuje okolnosti, ve kterých se během děje nebo stavu nachází některý z účastníků tohoto děje nebo nositel stavu. *Čaj servírovala zásadně ve společenských šatech. Četla nejraději vleže. Odešel bez rozloučení/aniž by se rozloučil. Seděla mu modelem. Šel s kamarády na pivo. Petr seděl na lavičce s otevřenou knihou. Petr seděl na lavičce s Lucíí.*

l) Přííslovečné určení **příčiny** označuje jev, o kterém ze zkušenosti víme (nebo alespoň věříme), že vyvolává jiný jev (*Protože dorazil do práce pozdě, nestihl se nasnídat.*) nebo opravňuje nějaké tvrzení (*Je to dobré řešení, protože nám umožní hodně ušetřit.*). Přííslovečné určení příčiny označuje děje nebo stavy, které jsou příčinou dějů, stavů nebo tvrzení pojmenovaných řídicím větným členem. Je primárně vyjadřováno větou vedlejší. Ptáme se na ně *proč?, kvůli čemu?*. *Nezvládl ten úkol, protože byl na něj příliš mladý. Vzhledem k tomu, že se ještě nevyjádřili, nemůžeme v jednání pokračovat. Byl pokárán za to, že přišel pozdě. Skákal radostí. Zemřel na tuberkulózu. Pro nemoc zavřeno. Díky Petrovi jsme to stihli včas. Tvojí zásluhou bude večere bohatší. Pili na žal.*

m) Přííslovečné určení **přípustky** vyjadřuje příčinu, která platí, ale po níž nenastává očekávaný jiný jev (jde o příčinu neúčinnou). Základní otázkou je *navzdory čemu?*. *Ačkoli se moc neučil, testem nakonec prošel. I když jsme ho nepozvali, objevil se na party. I přes moje námítky si prosadil svou. Navzdory prudkému lijáku se vydali na procházku. Ať do ní mluvíš jakkoli dlouho, ničeho nedosáhneš.*

n) Přísluvečné určení **účelu** označuje motiv nějaké činnosti čili to, s jakým záměrem se činnost uskutečňuje. *Začali běhat, aby se udržovali v kondici. Rozhodli se už nevolat, aby je nevbudili. Přišel za ní, aby se jí omluvil. Přišel se jí omluvit. Na usmířenou jí dal kyticí růží. Šel pro pivo. Pili na zdraví.*

o) Přísluvečné určení **podmínky** vyjadřuje, na čem závisí/záviselo uskutečnění nějakého jevu (*Když mi dojdeš koupit olej, udělám bábovku. Kdybys mi býval došel koupit olej, byla bych udělala bábovku.*), nebo vyjadřuje, že splnění nebo nesplnění určitého požadavku nemělo/nebude mít na uskutečnění dalšího jevu žádný vliv (*Ani když mi dojdeš koupit olej, bábovku neupeču. I kdybys mi došel koupit olej, bábovku bych neupekla.* Lze určovat i jako přípustku.). Základní otázkou je *za jaké podmínky?*. *Jestliže si nevezmeš kabát, můžeš nastydnout. Kdyby sis to lépe rozmyslela, mluvila bys plynuleji. Kdybych byla výmluvnější, asi by si mě nevzal. V případě požáru se všichni shromáždíme před budovou. Bez tvé pomoci bychom to dnes nezvládli. Když přidáme do směsi tuto kyselinu, dojde k výbuchu.* (Je možné také určit jako přísluvečné určení času.) *Za deště tam nechod'.* (Je možné určit také jako přísluvečné určení průvodních okolností nebo času.)

p) Přísluvečné určení **náhrady, zahrnutí a vyloučení** vyjadřuje zastoupení někoho/něčeho někým/něčím, zahrnutí nějakého prvku vedle jiného prvku nebo vyloučení prvku z obecně pojmenované množiny. *Poslal místo sebe syna. Prosili ho jménem jeho otce. Kromě matematiky měl rád ještě kreslení. Kromě matematiky neměl rád nic.*

Doplňěk

Doplňěk (atribut verbální) je větný člen, který označuje stav či vlastnost, kterou má (nebo děj, jehož se účastní) někdo nebo něco, kdo/co je ve větě pojmenováno jménem, za děje, který je vyjádřen slovesem (nebo slovesným podstatným jménem či adjektivem). Významově tedy rozvíjí jak sloveso, tak jméno. Rozdíl mezi doplňkem a přísluvečným určením způsobu nebo průvodních okolností spočívá především v tom, že doplňěk signalizuje svým tvarem shodu s některým jménem ve větě (*Petr se vrátil unavený. Eva se vrátila unavená.*). Za doplňěk se považují také vedlejší věty po slovesech smyslového vnímání (*Viděl ho, jak odchází.*) a jim odpovídající infinitiv (*Viděl*

ho **odcházet**). Také přechodník je v češtině vždy doplňkem. *Hodnotím tu práci jako výbornou. Eva seděla zadumaná v kuchyni. Zemřel jako vážený muž. Odešel rozrušen. Děti běžaly bosy. Zastihli jsme ho nepřipraveného. Doběhl jako první. Cítil se malátný. Zpívajíc vařila oběd. Dostihnuvši ho, velmi mu vylála. Otec tam pracuje jako vrátný. Šla mu za kmotru. Zvolili ho prezidentem. To jsi nakreslil sám?*

Přívlastek

Přívlastek (atribut) je větný člen, který závisí na podstatném jméně (nebo na takovém zájmeně či číslovce, která se syntakticky chová jako podstatné jméno) v jakékoli syntaktické pozici. Podle formy rozlišujeme přívlastek **shodný** a **neshodný**.

Přívlastek shodný se shoduje se svým řídicím jménem v pádě, čísle a rodě. Vyjadřuje se adjektivy (**černá** kočka, **rozlehlý** les, **zlomená** tužka, **spadlý** list, **necelý** milión), adjektivními zájmeny (**náš** kocour, **ta** záležitost), číslovkami (**dvě** jablka, **troje** hodiny, **s pěti** židlemi, **o šesti** městech) nebo větou vztažnou (v ní se vztažné zájmeno shoduje s řídicím jménem v rodě a čísle, pád odpovídá funkci vztažného zájmena v příslušné vztažné větě: *Přišla mu kniha, **kterou si objednal***). Přívlastek neshodný se neshoduje se svým řídicím substantivem. Některé neshodné přívlastky jsou ke svému řídicímu jménu připojeny rekcí, jiné adjunkcí. Rekcí jsou připojeny vždy neshodné přívlastky tvořené jménem v bezpředložkovém genitivu (např. let **ptáků**, psaní **dopisu**, vyjádření **prezidenta**, okraj **stolu**, chalupa mého **otce**, sbírka **Otokara Březiny**, křídla **ptáků**, dívka **štíhlé postavy**, pytel **mouky**, pět **židlí**, šest **měst**, mnoho **starostí**) a také přívlastky u deverbativních nebo deadjektivních jmen, jež mají stejný tvar, jako by měl předmět slovesa nebo adjektiva (např. rady **studentům**, péče **o dítě**, víra **v Boha**, vyprávění **o princezně**, náchyllost **k nemocem**). Adjunkcí připojené neshodné přívlastky sémanticky odpovídají příslovečným určením u sloves (místo: *dovolená **v zahraničí***, *dům **naproti***; čas: *bdění **do úsvitu***, *zásobování **za války***; způsob: *vejce **natvrdo***, *svatba **jako řemen***; míra: *radost **k zbláznění***, *křik **do ochraptění***; původ: *svíce **z vosku***, *dům **z cihel***; prostředek: *řezání **pilou***, *cesta **vlakem***; původce: *vyplavení **spodní vodou***, *sežrání **medvědem***; průvodní okolnosti: *kabát **s velkými knoflíky***, *hřiště **bez branek***; zřetel: *nadání **na matematiku***; příčina: *soud **kvůli korupci***; podmínka: *cestování **za deště***; přípustka: *úspěch **navzdory velmi těžkým podmínkám***; účel: *léky **proti bolesti***; atd.).

Jméno v nominativu jmenovacím (např. *Bydleli v hotelu **Praha**. Ten večer se opil džusem **Hello**. Na knize **Psohlavci** mi přijdou některé věci pozoruhodné.*) je přívlastkem řídicího jména. Vzhledem k tomu, že se jedná o specifickou konstrukci, ve které stojí po jménu nominativ (a žádný jiný pád zde v tomto významu stát nemůže), určujeme vztah mezi řídicím jménem a jménem v nominativu jmenovacím jako determinaci a rekcí.

Z hlediska funkce ve větě dělíme přívlastek na **restriktivní** (těsný) a **nerestriktivní** (volný). Přívlastek restriktivní zužuje význam podstatného jména, při jeho vynechání se zásadně porušuje původní význam věty (*Rozbité zrcadlo znamená sedm let neštěstí. ≠ Zrcadlo znamená sedm let neštěstí. Studenti, kteří se přihlásili do soutěže, přijdou na dvůr budovy. ≠ Studenti přijdou na dvůr budovy.*). Přívlastek nerestriktivní přináší doplňující informace o substantivu, při jeho vynechání se význam věty zásadně neporušuje (*Projeli rozlehlou plání. Projeli plání. Přišel k nám starosta vesnice, který je přítelem mého otce. Přišel k nám starosta vesnice.*).

Jestliže se u jména vyskytuje více shodných přívlastků, které postupně významově doplňují své řídicí jméno, říkáme, že jde o přívlastek postupně rozvíjející (např. ***můj nový jarní kabát***).